

Марина Жовнір

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ МИСТЕЦТВО В ЖАНРІ СВІТСЬКОЇ БЕСІДИ

Статтю присвячено аналізу особливостей структури гіперконцепту МИСТЕЦТВО та специфіці його лексичної репрезентації у світській бесіді як мовленнєвому жанрі світського дискурсу.

Ключові слова: дискурс, світський дискурс, мовний жанр, світська бесіда, концепт.

Діалектичний зв'язок між дискурсом та концептами полягає в тому, що будь-який дискурс “концентрується навколо певних концептів”, а отже, моделює власний концептуальний простір. Кожен дискурс здатний утворювати свою власну концептосистему, яка складається з конфігурацій типологічно різних ментальних одиниць [8, с. 102]. Когнітивний підхід у лінгвістиці (див. роботи С. Г. Воркачева [2], В. З. Дем'янкова [3], В. І. Карасика [4, 5], О. С. Кубрякової [6], З. Д. Попової [9], А. М. Приходька [10], И. А. Стернина [9] тощо) передбачає дослідження ментальних структур певного дискурсу, у тому числі світського, які й будуть лежати в основі його концептуального простору.

Актуальність розвідки зумовлена відсутністю аналізу ціннісної парадигми світських інтерактантів, репрезентованої на рівні базових концептів. Таку ситуацію спостерігаємо на тлі посилення інтересу дослідників до розгляду дискурсу в когнітивному аспекті з обов'язковим аналізом концептів. Концептуальні основи світського дискурсу не були об'єктом окремої розвідки ні в україністиці, ні в русистиці.

Мета статті – здійснення реконструкції гіперконцепту МИСТЕЦТВО, окреслення та аналіз засобів його вербалізації у світській бесіді як жанрі світського дискурсу. Мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати трирівневу структуру гіперконцепту МИСТЕЦТВО; виявити основні вербалізатори гіперконцепту та мезаконцептів (ЛІТЕРАТУРА, КІНО, МУЗИКА, ТЕАТР); окреслити формально-функціональний тезаурус, що репрезентує концепт МИСТЕЦТВО. Аналіз включає конструювання своєрідної

когнітивної моделі світського дискурсу як абстрактного утворення із ментальних знань, обмеженого світською сферою комунікації, у якому реалізуються інтенційні установки інтерактантів. До основних компонентів моделі світського дискурсу відносимо ключові концепти, серед яких виділяємо гіперконцепт МИСТЕЦТВО. Як і будь-який інший, концепт МИСТЕЦТВО має трирівневу структуру: ціннісну, поняттєву та образну складову. Для аналізу обираємо схему, запропоновану А. М. Приходьком: понятійний субстрат, перцептивно-образний адстрат та валоративний епістрат [10, с. 78].

Понятійний субстрат гіперконцепту визначається за допомогою лексикографічних джерел. У словниковому реєстрі зафіксовано основні тлумачення досліджуваної номінації: 1) творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність, сфера творчої художньої діяльності; 2) досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність [1, с. 719].

Перцептивно-образний адстрат не підлягає безпосередній лінгвалізації, його основу складають лексеми, що позначають поняття, поєднані причинно-наслідковими зв'язками. Вони формуються на основі знань, уявлень, системи образів та асоціацій, безпосередньо пов'язаних із денотатом [10, с. 57]. До складу перцептивно-образної парадигми відносять лексичні одиниці, що перебувають у синонімічних, антонімічних, омонімічних відношеннях з лексемою *мистецтво*, а також мають спільні тематичні, значеннєві та інші ознаки. Наприклад: “... але з другого боку, *й звужує його, відтинаючи міщанські елементи робітництва, які треба визнати за чималі, хоч би на підставі зацікавлення красним письменством*” (В. Підмогильний). Синонімічну парадигму гіперконцепту МИСТЕЦТВО складають лексеми: *штука, заст. штучність, майстерність* [7, с. 778]. Ці одиниці належать до зони ближньої периферії і виступають планом вираження первинних асоціацій, що виникають у свідомості світських інтерак-

© М. Жовнір, 2012

тантів. Номінації валоративно-ціннісного адстрату належать до зони дальньої периферії.

Валоративно-ціннісний епістрат концепту може актуалізуватися через позитивні й негативні атрибути його імені та суб'єктів. Комунікативна ситуація світського спілкування виключає все, що може спричинити вербальний конфлікт. Удаючись до тактик уникання (подолання) комунікативних конфліктів, світські інтерактанти свідомо табуують марковану лексику, передовсім слова з негативною конотацією. Однак апеляція до них не виключається. Саме тому можемо говорити про актуалізацію валоративно-ціннісного епістрату концепту МИСТЕЦТВО в межах кореляції позитивна – негативна оцінка мистецтва. На мовному рівні це представлено як лексемами, так і їх сполуками: *нове, прогресивне, чаруюче, мистецтво, нікчемне, неактуальне, заангажоване; необхідність, розуміння, насолода мистецтвом, потяг до мистецтва, заперечення, несприйняття мистецтва* тощо (“Певна частина митців дійшла вже до розуміння *нікчемності мистецтва в наш час і підносить гасло звести його до ролі спорту*”, “...якраз і мусить *визначатися високим щаблем духовної організованості, який виключає потребу мистецтва*”, “*Бо мистецтво для людини вищої ор-*

ганізації є такий самий анахронізм, як і ворожіння на кавній гуці” (В. Підмогильний); “*Цензура, лінія партії в мистецтві...*” (Г. Легка), “*Ми могли б поговорити і про найвищий вияв нашого мистецтва*” (Р. Іваничук).

Функцію провідних вербалізаторів гіперконцепту МИСТЕЦТВО виконують іменники, що формують осердя його смислу і вживаються як на позначення прямої номінації *мистецтво*, так і основних його видів (мезақонцептів) – літератури, кіно, театру, музики. Останні імпліковані в гіперконцепті МИСТЕЦТВО і є його складниками. У ході аналізу зразків світської комунікації виявлено пряму номінацію досліджуваного нами концепту: “*І мені дуже приємно відзначити, що в середині самого мистецтва народжується його заперечення*” (В. Підмогильний); “*А, ворог мистецтва, ви любите музику!*” (В. Підмогильний), “*Я, наприклад, ще хочу досягти чогось у мистецтві*” (І. Хомич).

Мезоконцепти КІНО, ЛІТЕРАТУРА, ТЕАТР, МУЗИКА перебувають між собою у відношеннях координації. Кожен із них передбачає набір певних катаконцептів, а саме ФІЛЬМ, ВІРШ, НАПРЯМ, КРИТИК, СЦЕНА, ГРА, ВИСТАВА, МЕЛОДІЯ, ПІСНЯ, РИТМ тощо. Структуру зауважених мезаконцептів представлено в таблиці.

Таблиця

Структура мезоконцептів КІНО, ЛІТЕРАТУРА, ТЕАТР, МУЗИКА у світському дискурсі

Концепт	Понятійний субстрат концепту	Перцептивно-образний адстрат концепту	Валоративний епістрат концепту
ЛІТЕРАТУРА	1) уся сукупність наукових, художніх та ін. творів того чи того народу, періоду чи всього людства; 2) вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова; 3) сукупність друкованих творів із певної галузі знань, певного питання.	“... але з другого боку, й звужує його, відтинаючи міщанські елементи <i>робітництва, які треба визнати за чималі, хоч би на підставі зацікавлення красним письменством</i> ” (В. Підмогильний).	“ <i>Це мій найкращий вірш</i> ” (Ю. Андрухович); “ <i>Можливо, що я не намагатимусь всидіти на теплих подушках заялозеної лірики</i> ” (М. Бажан).
КІНО	1) кінематографія, кіномистецтво; 2) твір кінематографії, призначений для показування на екрані; 3) те саме, що кінотеатр.	“ <i>Це – не ті зірки, не той кінематограф</i> ” (Г. Легка).	“ <i>Да, хороший сценарій!</i> ”, “ <i>Оцей сценарій – це вірний успіх!</i> ”, “ <i>Цікава роль, перспективний фільм</i> ” (Г. Легка).

<p>ТЕАТР</p>	<p>1) вид мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачем; 2) установа, організація, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів; 3) приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави; 4) <i>заст.</i> вистава, спектакль; 5) місце, де відбувалися значні події (воєнні дії тощо); 6) сукупність драматичних творів того чи того автора, жанру тощо.</p>	<p><i>“Усе людське життя – театр...”</i> (І. Хомич).</p>	<p><i>“Наш театр – найкращий”</i> (І. Роздобудько).</p>
<p>МУЗИКА</p>	<p>1) мистецтво, що відображає дійсність у звукових образах, твори такого мистецтва, сукупність їх; 2) інструментальний вид цього мистецтва на відміну від вокального; 3) гармонійне звучання чогонебудь; 4) та саме, що оркестр; 5) розм. про складну, тривалу справу, марудне заняття тощо.</p>	<p><i>“Зараз буде жива музика”</i> (І. Роздобудько); <i>“Це була твоя лебедина пісня, старий”</i> (Ю. Андрухович).</p>	<p><i>“Дивіться, вже музиканти вилазять”, “... тепер заведуть свою рогульську музику, аж ми не зможемо побалакати”</i> (Ю. Андрухович); <i>“Вони гарно грають!”</i> (І. Роздобудько).</p>

Залежно від смислового навантаження варіюється лексеми-репрезентатори. У проаналізованих зразках світських бесід виокремлено типи лексичних одиниць, які використовуються при називанні зауважених видів мистецтва. Так, серед вербалізаторів мезаконцепту ЛІТЕРАТУРА виділяємо кілька семантичних груп:

1) лексеми на позначення авторів літературних творів різних жанрів, а також інших суб'єктів літературного процесу (формальний тезаурус): *“Кого ви найбільше любите з українських поетів?”* (В. Домонтович); *“Не можу похвалитись, що автор цей мені відомий”* (В. Підмогильний); *“Ви, виявляється, поет і містифікатор”*, *“Як бачите, намагається стати письменником”*, *“Перекладач Шекспіра”* (І. Роздобудько); *“Поєму нашої поетеси?”*, *“Чого вас та заїдають критики?”* (В. Винниченко);

2) лексеми на позначення літературних творів (формальний тезаурус): *“Вони тільки віршами говорять”* (В. Домонтович); *“Самовар чи сонет?”*, *“Просто я люблю добрий вірш”* (М. Бажан); *“Чи ви любите поезію?”*, *“Це повість у новелах”*, *“Це верлібр”* (Ю. Андрухович);

3) лексеми, що називають процеси, явища та поняття, прямо чи опосередковано пов'язані з літературою (функціональний тезаурус): *“Крім своїх віршів, ні одного не читаю”* (М. Бажан); *“Ах, ці письменники надзвичайно нудно пишуть”*, *“І він цікаво, на вашу думку, пише?”* (В. Підмогильний); *“Читаєте радо?”* (О. Кобилянська); *“Поетеса сьогодні хоче читати для вибраних”* (В. Винниченко); *“То це не ви деклямували там Рілького?”*, *“Ні, то був не я, бо Рілького я напам'ять не знаю”* (Ю. Андрухович); *“А чи скоро вийде у світ остання книжка трилогії Семена Ковтуна?”* (І. Роздобудько); *“... нам годилося б розповідати про якісь цікаві пригоди, про любовні пригоди, на зразок як у збірці одного, якщо не помиляюсь, іспанського давнього автора, під назвою... здається, “Камертон”... чи щось подібне...”* (В. Підмогильний).

Вступаючи в синтагматичні відношення з іншими лексичними одиницями, деякі слова утворюють словосполучення: *література для душі, мистецтво слова, люблю читати, красне письменство*. У таких сполуках посилюється валоративний епістрат.

Відповідно до понятійного субстрату мезаконцепту КІНО виділяємо кілька груп лексем-репрезентаторів:

1) лексеми на позначення імені мезаконцепту (формальний тезаурус): “Я ще в дитинстві схибнувся на ґрунті кіно” (Г. Легка), “У тому, що це... це не кіно” (І. Роздобудько);

2) лексеми-номінанти суб’єктів, задіяних у процесі кіновиробництва (формальний тезаурус): “Але ідеал кіноактора для мене – це Жерар Филип. Оце – актор!”, “Причём усе, аж до смаків глядачів та уявлень режисерів”, “Или, какой необходимо иметь талант, как нужно выбирать роли, чтобы стать настоящей кинозвездой?”, “Це – не ті зірки, і вже не той кінематограф” (Г. Легка), “Звісно, гримерам довелося добряче потрудитись...” (І. Роздобудько);

4) лексеми на позначення художнього твору кіномистецтва, а також предметів, явищ та процесів, безпосередньо з ним пов’язаних (функціональний тезаурус): “італійське кіно зараз переживає кризу...”, “Піти до кіно театру, щоб подивитись спецефекти, він такого не розуміє” (Г. Легка); “У нас не було ані чіткого сценарію, ані акторів, котрі б змогли втілити наш задум”, “Так, проводився досить серйозний кастинг на двох перших діючих осіб” (І. Роздобудько);

5) слова, що використовуються для називання Голівуду як світового центру кіноіндустрії (функціональний тезаурус): “Голівудська продукція вже давно тисне європейську, хоча Голівуд теж зараз не той...” (Г. Легка).

Відповідно до понятійного субстрату виділяємо кілька груп лексем-репрезентаторів мезаконцепту МУЗИКА:

1) лексеми на позначення словесно-музичного твору, призначеного для співу (формальний тезаурус): “А все-таки мусили бути якісь підстави для легенд, дум і пісень” (Р. Іваничук); “Або от пісенька є...”, “Іноді я співаю цієї пісні” (В. Підмогильний);

2) лексеми на позначення дій, пов’язаних з музикою у всіх її проявах (функціональний тезаурус): “Я не хочу, щоб моя музика вам заважала, я більше не гратиму”, “Вони гарно грають!” (В. Домонтович); “Міста, в якому співають «Моя дівчинко печальна, моя доле золота...»”, “Я подумала, що там, звідки я приїхала, вже немає таких простих кав’ярень, де ось так можна потанцювати, замовивши лише склянку пива” (І. Роздобудько); “Зараз мій син Марк, студент Віденської консерваторії, зіграє для вас... Що ти будеш грати, Марку?”, “Марку, потанцюй зі мною, будь ласка!” (Н. Уварова);

3) лексеми на позначення суб’єктів та предметів дійсності, прямо пов’язаних із се-

мантикою концепту (функціональний тезаурус): “Тобі сподобалась мелодія, яку я граю?”, “О, це ж моя улюблена мелодія!” (Н. Уварова), “Скільки у вас нот!” (В. Домонтович); “Грає на фортеп’яні, від неї й дістаю я завжди різні часописи до читання”, “Вона ще торкнулась клявішів піяніна і прислухалась до різноголосих звуків” (О. Кобилянська).

Деякі із зауважених лексем вступають у синтагматичні відношення з іншими, утворюючи словосполучення музика серця, мелодія душі, чудесно грає, люблю музику, які виражають посилені валоративні епістрат.

Об’єктивізація мезаконцепту ТЕАТР відбувається через послуговування лексемами, класифікованими відповідно до значення на групи:

1) номінації “виду мистецтва, що відображає життя у сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами” [1, с. 1435] (формальний тезаурус): “Та, на якій побудований театр?”, “Я недавно бачив їх обох у виставі “Життя людини” Андреева, ставив Павліковський у Новому театрі”, “Ви мені скажіть, шановна Клеопатро Микитівно, чому в наших театрах не грають Шекспіра?” (І. Роздобудько);

2) найменування суб’єктів, пов’язаних із концептом за значенням (функціональний тезаурус): “Все, що змогла зрозуміти, – вистава на сучасний мотив, хтось свариться, хтось кохається, зрештою, когось убивають, на передній план вийшов один із головних героїв, і сказав, що життя – це дуже крихка річ” (І. Хомич);

3) лексеми на позначення подій, явищ, об’єктів та предметів, прямо чи опосередковано пов’язаних із семантикою концепту (функціональний тезаурус): “А ви впевнені, що відразу по закінченню прем’єри він спуститься у Богом забуту улюблену кімнатку?”, “Може, подивимося виставу?”, (І. Хомич), “Дякую вам, пане Казиміре, я буду знати нареши, як трактувати свою роль...”, “У Метерлінка є п’єса «Сліпі»”; “Ех, якби вона захотіла зіграти зі мною Анну в «Украденому щасті» Франка: ми готуємо спектакль у театрі львівського «Сокола»” (Р. Іваничук);

4) лексеми на позначення дій (функціональний тезаурус): “О Боже, вистава здавалася безкінечною”, “Прем’єра вже почалася” (І. Хомич), “Панове, ми нині подивилися знамениту виставу п’єси пана Каспровича, в якій так блискуче зіграла пані Ванда”, “Я граю Задорожного” (Р. Іваничук).

Серед зафіксованих зразків є випадки різновиду метонімії – антономазії, замість апелятиву “театр” актанти використовують власну назву “Оперний”: “*Ми сьогодні ще в Оперний...*”, “*Ви ніколи не були під Опернім?*” (І. Хомич).

Підсумовуючи, зауважимо, що одним з основних концептів світського дискурсу є МИСТЕЦТВО. КІНО, ЛІТЕРАТУРУ, ТЕАТР та МУЗИКУ кваліфікуємо мезаконцептами, ФІЛЬМ, ВІРШ, НАПРЯМ, КРИТИК, СЦЕНА, ГРА, ВИСТАВА, МЕЛОДІЯ, ПІСНЯ, РИТМ тощо – катаконцептами. Усі вони перебувають у відношеннях координації між собою та входять до складу гіперконцепту МИСТЕЦТВО. Їх перелік не є остаточним. За результатами аналізу робимо висновок, що у функції провідних вербалізаторів гіперконцепту МИСТЕЦТВО та мезаконцептів ЛІТЕРАТУРА, КІНО, МУЗИКА, ТЕАТР – іменники й дієслова, що вживаються на позначення прямих номінацій концептів, а також подій, явищ, об’єктів, суб’єктів та предметів, прямо чи опосередковано пов’язаних із семантикою досліджуваних концептів. Групування цих лексем за значенням репрезентує формально-функціональний тезаурус світського дискурсу. Запропонована модель аналізу може бути використана для характеристики інших ключових концептів світської бесіди. У перспективі плануємо дослідження структури та способів їх лінгвалізації.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] (з дод., допов. та CD); [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.: іл.
2. Воркачев, С. Г. Культурный концепт и значение [Текст] // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки, вып. 2. – Краснодар: Изд-во КГТУ, 2003 – С. 268–276.
3. Демьянков, В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода [Текст] / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17–33.
4. Карасик, В. И. Культурные доминанты в языке [Текст] / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград–Архангельск: “Перемена”, 1996. – 213 с.
5. Карасик, В. И. Культурные доминанты в языке [Текст] / В. И. Карасик // Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: “Перемена”, 2002. – С. 166–205.
6. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст]; [под общ. ред. Е. Кубряковой]. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
7. Словник синонімів української мови: В 2 т. [Текст] / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: “Наук. думка”, 2001. – 954 с.
8. Павленис, Р. И. Проблемы смысла: современный логико-философский анализ языка [Текст] / Р. И. Павленис. – М.: “Мысль”, 1983. – 286 с.
9. Попова, З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку [Текст] / З. Попова, И. Стернин // Антология концептов. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т. 1. – С. 7–10.
10. Приходько, А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики [Текст] / А. М. Приходько. – Запоріжжя: “Прем’єр”, 2008. – 332 с.

Джерела

1. Андрухович, Ю. Рекреації [Текст] // “Бу-Ба-Бу” / Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак: Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстика [Текст]; [авторський проект, упоряд., бібліограф. відомості та прим. Василя Габора]. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 392 с.
2. Бажан, М. Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох [Текст] / М. П. Бажан // Українське слово. – К.: “Рад. письменник”, 1984. – С. 49.
3. Гримич, М. Егоїст [Текст] / М. Гримич. – К.: Фоліо, 2006. – 319 с.
4. Гретковська, М. Метафізичне кабаре [Текст] / М. Гретковська. – Харків: Фоліо, 2005. – 127 с.
5. Загребельний, П. Південний комфорт: повість [Текст] / П. Загребельний. – Харків: Фоліо, 2003. – 253 с.
6. Загребельний, П. Гола душа: роман [Текст] / П. Загребельний. – К.: “Рад. письменник”, 1988. – 301 с.
7. Іванчук, Р. Четвертий вимір. Шрами на скалі: Романи [Текст] / Р. Іванчук. – Харків: Фоліо, 2007. – 447 с.
8. Кобилянська, О. Вибрані твори [Текст] / О. Кобилянська. – К.: Інтелект – Арт., 2008. – 431 с.
9. Легка, Г. Молодий режисер: мелодраматична п’єса [Електронний ресурс] / Г. Легка. – Режим доступу – <http://chtyvo.org.ua>.
10. Підмогильний, В. Повість без назви: Оповідання, повість, романи [Текст] / В. Підмогильний. – К.: “Наук. думка”, 1991. – 145 с.
11. Підмогильний, В. П. Невеличка драма: Роман, повісті [Текст] / В. П. Підмогильний. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 326 с.
12. Роздобудько, І. Амулет Паскаля [Текст] / І. Роздобудько. – Харків: Фоліо, 2007. – 189 с.
13. Роздобудько, І. Дві хвилини правди: Роман [Текст] / І. Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2008. – 248 с.
14. Уварова, Н. Коли настане весна: драма [Електронний ресурс] / Н. Уварова. – Режим доступу – <http://chtyvo.org.ua>.
15. Франко, І. Перехресні стежки: повість [Електронний ресурс] / І. Франко. – Режим доступу – http://storinka-m.kiev.ua/product.php?p_id=2907

Maryna Zhowmir

**CHARACTERISTIC FEATURES
OF STRUCTURE AND ACTUALIZATION
OF THE CONCEPT ART IN THE GENRE
OF SMALL TALK**

The article focuses on structural features of the concept ART and its lexical representation in small talk as a speech genre of society discourse.

Keywords: *discourse, society discourse, speech genre, small talk, concept.*

Марина Жовнир

**ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ
И АКТУАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА ИСКУССТВО
В ЖАНРЕ СВЕТСКОЙ БЕСЕДЫ**

Статья посвящена анализу особенностей структуры гиперконцепта ИСКУССТВО и специфике его лексической репрезентации в светской беседе как языковом жанре светского дискурса.

Ключевые слова: *дискурс, светский дискурс, речевой жанр, светская беседа, концепт.*

Надійшла до редакції 03.02.2012 р.

